

ПРОЦЕС

ШОСТИЙ — ВОСЬМИЙ ДЕНЬ

ВІД СУДОВОЇ КОМІСІЇ

На прикінці 7-го засідання Суду 25-го жовтня, адвокат оборони Торес, заявив, що він, щоб скоротити процес, згоджується відмовитися від всіх своїх 82 свідків при умові, що й цивільна сторона відмовиться від своїх свідків. Адвокат цивільної сторони Кампінчі прийняв пропозицію Тореса і Суд вирішив, що на слідуючий день, 26-го жовтня о першій годині почнуться промови сторін.

З огляду на те, що адв. Кампінчі висловив свою згоду, можливо з поажним мотивом, але без відома і згоди цивільної сторони й судової комісії, Судова Комісія стала перед завершеним фактом, змінити який вона немає можливості.

Про це Судова Комісія доводить до відома громадянства.

28 жовтня на Могилу С. Петлюри Українським Правничим Товариством був положений вінок з написом:

„Оборонцеві правди Симону Петлюри“.

На другий день по закінченні процесу на місце трагічної смерті С. Петлюри на розі бульв. Сен-Мішель та вул. Расіна невідомими була положена розкішна китиця квітів.

ЗВІТ

(Продовження шостого дня.)

На заклик голови входить новий свідок панна Грінберг, яка свідчить про Проскурівський погром, як очевидець.

Вона оповідає, що погром був добре організований і підготовлений. Оповідас вона довго, досить швидко на французькій мові, часто у неї голос дрижить, і видно, що говорить так, ніби вивчила. Коли ж вона сказала те, що знала, то тоді починає повторювати з початку. Оповідас вона жахливі сцени про різню, про убивства малих дітей, то-що. Каже, що гайдамаки різали з криком «Да здравствует (?) батько Петлюра». Оповідала вона досить довго. Шварцбард схилив голову і робить вигляд, що плаче.

Прокурор питає, чи вона певна, що це Петлюра організував погром?

— Це переконання, — оповідає вона, — не тільки мого, але всієї єврейської людності, і навіть української.

Вєнакус адв. Торес і кричить: — Я розумію, пане прокуроре ваше запитання. Але я мушу заявити тут, що буду захищати з такою ж силою і енергією вишнього Шварцбарда, який помістився на Денікіну...

Заява адв. Тореса зробила праїкний. Що вона означає?

Адв. Кампінчі питає: — Чи бачили ви в цьому погромі руку Петлюри? Чи гадаєте ви, що Петлюра був персонально відповідальним.

Панна трохи змішалась і каже:

— Я особисто не знаю, чи персонально вишен Петлюра, чи ні, але опінія всього єврейського населення Проскурова, українського, російського переконана, що Петлюра наказав зробити погром. Хоч і не чула, щоб Петлюра дав наказ.

— А чи вам відомо, — питає адв. Кампінчі, — що вістка про убивство С. Петлюри всколихнула укр. емігрант. Сотні організацій одізувалися на це і плакали над труною небіжчика. Одізувалися українці зо всіх кінців світа.

Панна щось говорить, але адв. Торес перебивас і знову гримить про відповідальність Петлюри. Нарешті вона всталис:

— Петлюра був дуже популярний... — Це власне тому його і вбито, — каже адв. Кампінчі.

Голова віднуєкає панну Грінберг і просить нового свідка.

Входить п. Спозберг. Прокурор його питає так само про роллю С. Петлюри у погромах.

Свідок починає оповідати, що в епоху погромів він жив у Петрограді, але уважно слідував за тими подіями, що відбулися на Україні. Він зауважив, що хвиля погромів йде за С. Петлюрою. Тоді С. Петлюра був на чолі армії, він був на чолі уряду, тоді мав він посольства закордоном. І для свідка ясно, що коли

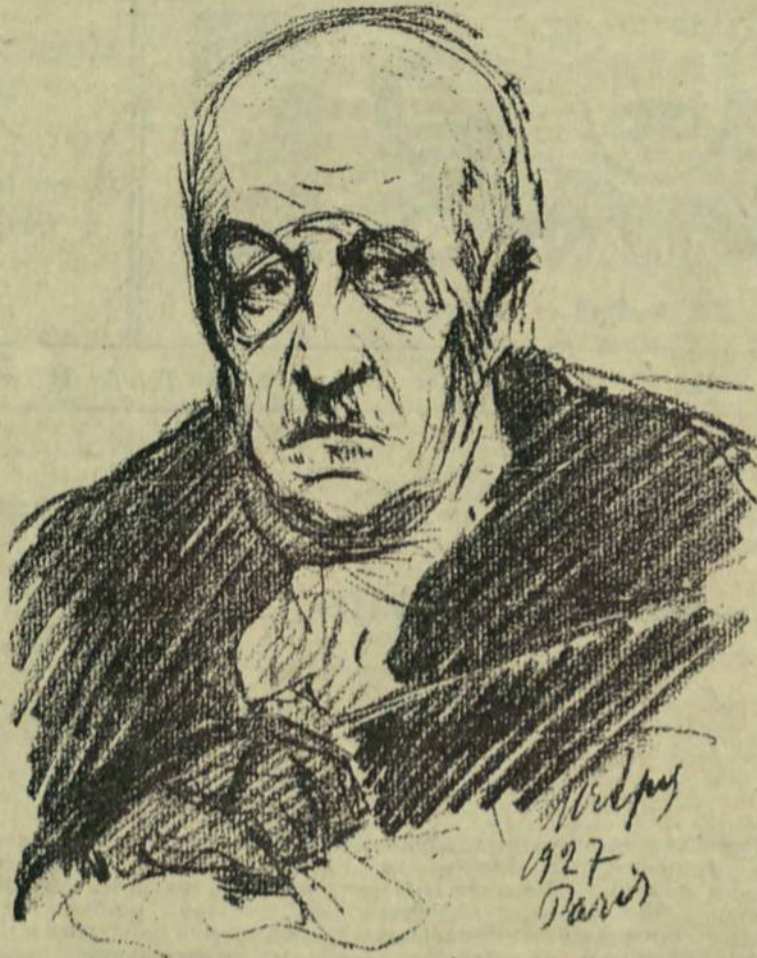
б укр. уряд не хотів погромів, то їх не було б. Бо ще перед війною, напр. коли були задушені заколоти 1905-1906 року, то тоді відбулося 275 погромів. І ясно, що відповідальність падає на російське правительство. Свідок пригадує погром у 1905 року, вчинений в Ромнах на Полтавщині поліціантом Івановим. Свідок телсграфував до м-ра виутр. справ Дуриново, і погром було зразу ж припинено. Але укр. погроми мають специфічний характер. Бо підчас «петлюрівських» погромів не було жертв з християнського населення. Правда були банди і окремі загопи, що не корилися ніякій владі. Але коли Петлюра не міг припинити погромів, то чом же він не демісіонував? Свідок каже, що дуже любить Україну, і любить ур. народ, але не може вибачити допущення таких страшних погромів. Правда армії С. Петлюри бракувало постачання, бракувало грошей і одяжі, і армія здобувала собі це все завдяки погромам. І погроми ці творилися на очах С. Петлюри. Свідок каже, що немає ні одного вироку, щоб присуджував би вишних у погромах на смерть. Хоч він особисто певне не приймав участі в погромах, але не виявив жадної акції, щоб припинити їх. Правда Петлюра не був антисемитом, це стверджує свідок, але Петлюра не є автором нац. перс. автономії, для євдів, бо, мовляв, цей закон видала ще Центральна Рада. Далі свідок починає хвилюватися і каже, що С. Петлюра вишен політично в погромах, вишен в толеранті їх. Але свідчить свідок, що вони, себ-то, євди є приятелями українського народу.

Адв. Кампінчі каже свідкові:

— Ви сказали, що коли голова уряду почувас в силі спинити погроми, то він спинить, коли ж ні — то хай подається до демісії. Але ж це не так просто. Ось гляньте, Такий Рафес, ви знаєте його, це теж євд, више, що головною ідеєю С. Петлюри не зробити Україну самостійною. І це головна річ. Бо ж С. Петлюру хвилювало не тільки питання погромів, але й справа звільнення України...

— Рафес, — каже свідок, — це нічого не вартий чоловік. Він зараз там у большевиків. Я належу до демократів, не до соціалістів. І кажу вам, що Петлюра не був єдиний, хто міг би визволити Україну. Є багато вишних і теж євдівних, і звільнили б Україну без погромів. Правда, що убивство Петлюри це нещастя. Але були і погроми нещастям. Такі погроми, як Проскурів, Житомир, Бердичів, Овруч...

— Але ж в Овручі, — каже адв. Кампінчі, — погром був зроблений повстанцем Козирь Зіркою, що не належав до регулярної армії. І чи взагалі ви розумієте те тяжке положення уряду, яке було тоді на маленькому клантику землі.

Голова суду ФЛОРИ.

— Достатньому, щоб робити погроми, — каже свідок, — і тверджу, що Петлюра несе політичну і моральну відповідальність за погроми.

— Політичну і моральну? — перешитусь адв. Камінічі, — дякую за признання: Але ж за це не вбивають.

Голова робить перерву. Після неї адв. Торес питає свідка, чи може він уважати Шварцбарда агентом большевиків або зрадником чека.

— Ніколи, — каже свідок, — клянусь, що Шварцбард не є агентом. Бурцев знає, що Добковський є провокатор. А це Добковський обвинувачує Шварцбарда в большевизмі. Це неправда. Шварцбард — антибольшевик. Бурцев написав лист про це до прокурора.

І свідок передає якогось листа прокуророві.

Адв. Торес знов промовляє, що Шварцбард не є агентом.

— Всі знали у кварталі Шварцбарда ранише, — каже свідок, — він не є агентом. Українці цього не розуміють. І кидуючи на Шварцбарда таке обвинувачення, вони нас ображають. Тому то і сталася ця мобілізація Ізрасля, коли довідалися, що українці хотять зробити з Шварцбарда большевицького агента.

Свідок просить ще дозволу сказати щось. Голова дає йому слово, і він каже, що «Тризуб», писав антисемитські статті. Питання жид. колонізації на Україні — це питання не важке і не тяжке. Бо хоч свідок був проти крику в цій справі, але вважає, що нема чого українцям кричати про виселення на Сибір. Це виселення — річ давня, мовляв, до неї українці звикли. По друге, жидам дають мало землі, якись сотні гектарів і дають землю бувших поміщиків, а не відбирають у селян. А жидів треба було чимсь винагородити бо жиди найбільше страждають під большевиками (здивованні на салі). Свідок вважає, що «Тризуб» безперечно є органом антисемитичним.

Голова відпускає п. Сльозберга і кличе нового свідка. Входить п. Тьомкін.

Прокурор задає йому теж саме питання, що і попереднім свідкам, а саме про відповідальність С. Петлюри у погромах.

Свідок каже, що він уважає С. Петлюру винним у погромах.

— Я родився на Україні, там виріс, там учився, а після закінчення універси-

тету, вернувся знову на Україну. Полюбив Україну. Ці два народи зв'язані між собою і страждали однаково під російським страшним режимом.

Адв. Торес перебиває свідка і просить його сказати про погроми січня і лютого 1919 року.

Свідок починає оповідати, що 14 грудня 1918 року армія С. Петлюри вступила в Київ, а Директорія прибула 18-го. Він зустрів її на чолі жидівської делегації на двірці. Тоді вперше побачив він С. Петлюру, якого особисто не знав, але чув про нього багато доброго. Він його глибоко поважав, особливо після статті в одній з книжок про жидів, радий був його власне зустріти від жидів. Коли Директорія запропонувала дати жидівського міністра, то жиди одмовилися, бо відозва Директорії була «з креном» на большевицям. Правда укр. народ дав жидівському населенню багато прав і автономію. Але Петлюра до справи автономії та законів для жидів не мав ніби ніякого відношення.

— Мущу порушити ще два питання, — каже свідок, — чи є вина, тайна чи явна за жидівським населенням? Де-хто тут казав, що жиди вшли з большевиками. Але маємо дані, що ніколи укр. жидівство не було большевиками. Бо 80 відсотків жидівського населення — були націоналістами. Жидівська Україна не знала большевицтва. Були особи — в таких центрах, як Київ, Одеса, — але ні особливого значіння не мали.

Далі свідок оповідає, що ще зімою 1918 року він пригадує, як вони отримали вістку, що під Києвом в Броварах регулярні війська С. Петлюри забирають майно і гроші у жидівського населення. Він тоді пішов до Коновальця і говорив з ним про це. Коновалець був порядною людиною і порадив йому говорити з Петлюрою, бо війська підлягають Петлюрі, а їм нема чого їсти. Крім того, отримали жидівські організації телеграми, що йдуть погроми в Сарнах та Овручі, а з другого боку в Бахмачі. Свідок пішов до Винниченка. Той не знав нічого, і сказав, що завтра дасть відповідь. В Директорії, по словам свідка, не було єдиної думки. Там було дві партії: військова, яка не хотіла душити погроми, і цивільна — яка хотіла душити.

— А хто був на чолі військової партії? — виривається адв. Торес.

— Петлюра, — одповідає свідок. — А що, — радісно потирає руки адв. Торес і гордо дивиться на всіх.

— Отже Винниченко, — продовжує свідок, — сказав нам на другий день, що будуть вжиті всі міри і в Овручі і в Бахмачі. Але ніяких заходів не було вжито. Почалися страшні погроми.

Адв. Торес нагадуючи свідкові, що дуже мало часу просить його конкретно висвітлити відповідальність С. Петлюри.

— Я пішов до С. Петлюри, — каже свідок, — якого рахував першим сином України і єдиним чоловіком, що міг би не допустити погромів на Україні. На нещастя, коли ми йому все з'ясували, то він був спокійним і холоднокровним. Він нам сказав, що це явище випадкове, і що він вживе заходів. Але ми знали, яке значіння він мав на Україні, і дуже засумували після цієї візиту. Правда там ми застали двох осіб з оточення С. Петлюри: Ковенка і Павленка. І безперечно С. Петлюра був під впливом цього оточення. Воно на нього погано впливало. Я пригадую, — каже далі свідок, — як ще я учився з відомим тепер артистом М. Садовським, який був страшним антисемитом.

Адв. Торес навертас свідка, щоб говорити про С. Петлюру.

— Отже, — каже свідок, — ми просили, щоб погроми було припинено, але С. Петлюра був холодний і спокійний. Ми говорили, що він потопить в жидівській крові українську свободу. І ми пішли незадоволені.

Адв. Торес знову його перебиває і просить конкретніше говорити.

— Але мущу ж висвітлити суду де-які моменти, — каже свідок, —

— Чи винний Петлюра в погромах, — питає його адв. Торес. — Чи міг він припинити погроми, коли б хотів?

— Я не рахую український народ винним у погромах, — каже свідок, — але єдиною людиною, що могла б припинити тоді погроми, — це був Петлюра і він не зробив цього.

— А що, — побідно озивається адв. Торес.

Прокурор питає і питає свідка, чи правда що на жидівському конгресі у Карлсбаді п. Тьомкін був також, він казав, що «найстрашніші погроми на Україні вчинив він».

Адв. Торес хоче прятувати ситуацію своїм громким голосом та заявою, що погроми Денікіна рівні «петлюрівським», але він ще раз заявив, що буде захищати «местника», який пометиться на Денікіні.

Свідок одповідає на питання прокурора не без зтурбованія:

— Я не змінив своєї думки про те, що погроми Денікіна були жостокими. Але є різниця між Петлюрою і Денікіним — Денікін менш відповідальний за погроми, бо він був полоненим в своїй армії, а Петлюра навпаки був страшенно популярним серед своєї армії. Коли б Петлюра хотів, він міг би спинити погроми.

Заява свідка про Денікіна викликала здивовання і сміх у публіці.

— Ваше свідчення, пане свідку, — каже адв. Камінічі, — є просто надзвичайне, просто надзвичайне...

Голова зачинає засідання.

СЬОМНИЙ ДЕНЬ

Голова суду о 12.40 відкриває засідання. Коло бар'єра свідків стоїть п. Тьомкін, якого ще в понеділок не кінчили допитувати.

Адв. Камінічі питає його про погроми Денікіна і просить пояснити вчорашню заяву свідків про те, що «Денікін був полоненим своєї армії» й що тим самим не був відповідальним за погроми вчинені денікінською армією на Україні.

Свідок пояснює, що може його не зрозуміли, може він погано висловився, він вважає Денікіна винним за погроми так само, але вина останнього була менша, були «смягчаючі» обставини.

Адв. Камінічі питає, чи має свідок дані з свого ж доповіді зробленого в Карлсбаді.

Свідок каже, що немає.

Адв. Камінічі питає, чи знає свідок

такого жидівського дітя, як Марголін?
І хто він був?

Свідок, трохи помовчавши, починає вітс-
вато оповідати, що він знає добре Мар-
голіна, як людину поважну і чесну.
Але свідок вважає потрібним висвітлити
питання, як виглядав Марголін з місця
до Лондону. Марголін мав із свідком роз-
мову в цій справі. Але свідок зазначає,
що Марголін, хоч людина чесна, але слабка.

Адв. Камінічі знов питає, чи вважає
свідок Марголіна чесною людиною, щоб
не підозрівати його в тому, що він може
фальсифікувати текст.

Свідок відповідає, викривляючись, що
мовляв мовляв тексту не фальсифікувати,
але представити його в іншому вигляді.

Адв. Камінічі читає з книжки Марголі-
на слова Тьомкіна про відповідальність
Денікіна за погроми на Україні, про те,
що ці погроми були найстрашнішими і т. и.
Отже як ці слова прирівняти до того, що
вчора заявив свідок.

Свідок починає щось випенювати, але
вже зовсім не зрозуміло і не ясно.

Адв. Торес попрає адв. Камінічі,
що той мовляв придирається до свідка,
на що адв. Камінічі відповідає, що він
цікавиться тільки щирістю свідка.

Підіймається перша буча на цьому засі-
данні між адвокатами, в якій чути слова
адв. Тореса: «я не згоден із свідком».

Врешті адв. Камінічі переборон голос
адв. Тореса і каже:

— Шварцбарде, ви у слідчого зізнали,
що убили С. Петлюру за те, що він робив і
допускав робити погроми, а так само за те,
що С. Петлюра тут у Парижі вів антижидів-
ську пропаганду і проповідував цілковиті
знищення жидів. Так чи ні? А вже в
червні місяці, ви змінили вашу думку і
підтримуєте іншу тезу, ту що і сьогодні
твердите, а саме: убили за те, що «предпо-
лагає», що С. Петлюра робив погроми?
Яку ж з двох тез ви підтримуєте?

Адв. Торес старасться перебити і адв.
Камінічі і свого калісита, що поривається
щось сказати.

Врешті Шварцбард відповідає, що він
підтримує і те і друге.

На салі сліх, бо справді відповідь і
дивна і смішна.

— Я вбив Петлюру, продовжує Шварц-
бард, — за те, що він вчинив на Україні.

Свідок Тьомкін, про якого забули, нага-
дує про себе словами:

— Мушу висвітити питання про Марго-
ліна. Я сказав Марголіну, щоб він не приїд
мав місця до Лондону, бо він буде тоді зрад-
ником свого народу...

Адв. Торес його перебиває, починає
знову говорити про погроми і про жидівсь-
ких міністрів.

Голова відпускає свідка, але Тьомкін
не хоче відходити і старасться ще говори-
ти. Адв. Торес не дає йому говорити, і вреш-
ті свідок одходить.

Новий свідок — Черіковер починає
складати своє показання.

На запитання прокурора, що свідок
знає про персональну відповідальність
С. Петлюри в справі погромів, каже,
що він може сказати багато. Адв. Торес про-
сить бути коротким і ясним, що дає трохи
зрозуміти якусь незгоду між свідками-
жидами і адв. Торесом.

Свідок каже, що він як історик спеція-
лізувався по вивченню справи погромів
на Україні, і що на підставі документів,
яких має до 10.000, переконався, що вся
відповідальність за погроми на Україні
падала на С. Петлюру. С. Петлюра був на
чолі армії, був на чолі Директорії, на чолі
військової партії. І вже 25.XI.1919 року
С. Петлюра підписував документи, як
шеф армії. Рада міністрів, по словам
свідка, не грала ніякої ролі. Напр. Чехів-
ський — прем'єр — довідався про оголо-
шення війни Росії тільки з газет. Вся
фактична влада належала С. Петлюрі.
Так само, каже свідок, що С. Петлюра
своїх противників по владі зничив: Ос-
цінка, який пішов против нього, але С.
Петлюра, як висловився свідок «пішов на
нього і вигнав його», а друге — Балбачана,
який ніби був в опозиції до С. Петлюри,
— наказано було розстріляти, що і виконано.
Коли Трудовий Конгрес утворив контроль-
ний орган для догляду над діяльністю
Директорії, то вона нічого не могла ніби
вдіяти і все лишилося по старому. Це С.
Петлюра — по словах свідка — він перего-

Адв. ТОРЕС.

вори з чужоземними державами, він заклю-
чав договори. Отже, він мав всю фактичну
повноту влади в своїх руках, і тому він
винен у погромах. Свідок каже, що ніби
захисники С. Петлюри хотять затушувати
його роллю, щоб зменшити долю його від-
повідальності. Щоби установити винув С.
Петлюри, свідок починає доводити її
такими аргументами.

В січні 1919 року, довідавшись про по-
громи вчинені Ангелом, С. Петлюра одмовив-
ся розстріляти останнього, як погромника.
Коли до С. Петлюри зверталися жидівські
організації про вжиття заходів проти
погромів, то мовляв С. Петлюра одмов-
лявся. Далі, коли стався 2-ий погром в
Житомирі (22-26 березня 1919 р.) і коли
було вбито 317 жидів, звернулися до С.
Петлюри, але С. Петлюра, як каже свідок,
делегатії не прийняв, сказав, щоб прийшли
на другий день, і на другий день одмовив-
ся прийняти. Коли після погрому в Ели-
саветграді, жидівська делегация на ст.
Знаменка явилася до С. Петлюри, то С.
Петлюра, мовляв, одповів, що він не вмі-
шуеться в те, що робить його армія;
далі — продовжує наклепи свідок — коли
Грушевський і Ковалевський звернулися
до С. Петлюри з проханням вжити заходи
проти погромів, то С. Петлюра ніби одпо-
вів, що погроми потрібні для утримання
дисципліни в його армії. Коли звертався
до С. Петлюри з домаганням покарати го-
ловних, то С. Петлюра ніби карав «стрел-
очинців», а справжніх погромників не
карав. Во напр. одного з учасників жито-
мирського погрому — Петрова, як каже
свідок, — було признано тов. міністра
військових справ, а не покарано. Шенеля
було зроблено Генералом, а він, ніби арі-
зав біля 1000 жидів. Нарешті, додає сви-
док, коли прочитати всі відозви проти по-
громів, то вони не є заходами, що могли б
припинити погроми. Перша відозва, як
твердить свідок, була дана 26 серпня 1919
року, коли хвиля погромів перейшла.
Далі свідок каже, що про винув С. Петлюри
в погромах говорить не тільки жидівське
населення, але й українці. Напр., резолю-
ція укр. соц. дем. партії в березні 1919
року, це був протест проти погромів.
Далі наводить свідок протести українців
в газетах, нарешті у Винниченка у «Від-
родженні нації». Були такі укр., що боро-
лися самі проти погромів: Вергола, укр.
с. д. він умер на вигнанні, напр. він у
Проскурві, що вбитий був гайдамаками.
Правда, С. Петлюра, твердить свідок,
не був самотній в організації погромів,
були повстанці, банди, армія Денікіна
то-що. Але він говорить тільки про С. Пет-
люру. Свідок каже, що відділи повстанців,

як Струк та Волинець були в регулярній
армії Струк мав повк імені С. Петлюри і
Волинець мав 61 повк Гайсінський імені
С. Петлюри.

Адв. Камінічі питає, чи мали право ці
повстанські вожаки вживати ім'я С. Пет-
люри?

Свідок каже, що так, бо про Ангела
напр. Винниченко ж сказав, що це «є
наш», отже він був офіцером регулярної
армії.

Адв. Торес дістає якийсь звіт з укр.
бюро преси з 1919 року і починає читати
його. Там говориться, що Ангел, Струк,
Соколовський, Кармелюк належать до
регулярної армії.

Але адв. Камінічі ловить адв. Тореса
і читає далі той же документ, і далі вихо-
дить, що це були селянсько-повстанці і,
що вони були відрізані від регулярної
армії. Отже твердження свідка — не обос-
новані.

Свідок настоєє, що ці повстанці були
в укр. регулярній армії. Бо напр. Волинець
ніколи не переходив ані до Денікіна,
ані до більшовиків. Він має десятки докла-
дів від міністра жид. справ про всі по-
громи, що робилися різними частинами
регулярної армії. Були, мовляв, навіть
пранори з калісами «Бий жидів, — рятує
Україну».

Адв. Камінічі каже свідкові:

— Ну, а ви ж самі каали, що С. Петлюра
вів акцію проти погромів?

Свідок, трохи збитий, відповідає, що
С. Петлюра тоді ринув вести акцію
проти погромів, коли йому вони не були
уже потрібні. Здивовання у всіх.

— С. Петлюрі треба було звязатися з
Європою, — продовжує свідок, — С.
Петлюра вів подвійну політику.

— Пане свідку, я прошу вас, сказати
так чи ні, — каже адв. Камінічі, — чи була
акція проти погромів чи ні? Мені зовсім
не цікавлять ваші міркування що до акції
і її потреби.

Свідок знову починає говорити, що то
була подвійна політика і т. и.

Адв. Камінічі бере книжку Черіковера
і читає уступ, де свідок Черіковер пише
про першу відозву проти погромів.

Свідок пояснює, що тоді у 1917 р. зовсім
інші були умови, інша обстановка, і
що тоді мовляв ніхто з жидів не вважав
С. Петлюру погромником.

Після цього здійснюється знову буря між
адвокатами. Кожний доводить своє.
Свідок стоїть і мовчить. Нарешті голова
відпускає його.

Входить новий свідок — Моцкін, який
зразу ж, після запиту прокурора про
відповідальність С. Петлюри в погромах,

128

одповідає, що С. Петлюра винний у погромах. Він мовляв не хоче ображати вже мертвого С. Петлюру, людину, що представляла український національний рух. Спочатку він, ніби, не вірив у цю відповідальність, але попрацювавши цілих 15 місяців, над матеріалами переконався, що С. Петлюра несе відповідальність за них.

В цей мент адв. Торес нахилився до Шварцбарда і щось довго йому говорить. Шварцбард кивав головою.

Свідок продовжує твердити, як і інші свідки-жиди, що відповідальний С. Петлюра за погроми тому, що він мав владу і авторитет і міг би припинити погроми, коли б хотів. С. Петлюра — це був прапор для молодого України, його слухалися, йому корилися. Свідок каже, що він не обвинувачує весь укр. народ у погромництві, але окремих погромників.

Прокурор питає, чим пояснити той факт, що на слідстві свідок Моцкін казав «не знаю чи С. Петлюра наказував робити погроми, не знаю чи хотів, знаю, що виконував заходи проти...» а тепер каже, що він певен у відповідальності.

Свідок каже, що він 15 місяців вивчав документи і архиви і тепер цілком переконаний про відповідальність.

Адв. Камінічі усміхається і питає свідка чи до нього зверталися з пропозицією стати на чолі анкетної комісії по справах погромів?

Свідок, не відповідаючи на запитання, говорить, що вони листувалися в цій справі з укр. урядом, але, мовля, туди було небезпечно їхати, що вони мали переговори з укр. делегацією. Потім раптово починає говорити що відозва проти погромів видана у серпні 1919 року — була зроблена для закордоню і т. н. А далі свідок — виголошує громову промову про страждання жидівського народу.

— Ми всі розуміємо вас, — каже м'яко адв. Камінічі, — але я вас питаю чому не збралася ваша анкетна комісія у 1919 р.?

— Перед нами стояло це питання — врешті однієї свідок, — але ми не прийняли цієї пропозиції, бо у Петлюри був тільки кусочок території...

— Широ дякую вам за ці слова, — кидас адв. Камінічі. — А чи знаєте ви Зангіла?

— Ну, знаю.

— Так ось його лист до С. Петлюри, — каже адв. Камінічі і читає цього листа, повного поваги і пошани до С. Петлюри.

— Тоді ще Зангіла не знав, що діялося на Україні, тоді не знали, всієї правди. — починає виправдуватися свідок. Були у Петлюри жиди представниками, але вони не представляли жидівство. В Європі не знали про погроми...

— Як не знали, — перебиває адв. Торес. — А ви ж протестували проти погромів?

Свідок зам'явся, побачив, що не те сказав і нарешті промигав: так протестували...

— То значить знали, коли протестували — каже адв. Камінічі, — а лист Зангіла як раз з цієї епохи... Що ж ви протирічите адв. Торесові?

На салі сміх.

Адв. Камінічі читає свідкові постанови жид. партії «Бунда» про те, що вона констатує, що укр. уряд виконав заходи проти погромів, робить все, що можливе. Чи це відомо свідкові?

— Ми не хотіли незгоди, — однієї свідок, — не хотіли незгоди між українцями і жидами...

— Красно дякую, — каже адв. Камінічі, — це ваше друге признание анулює все ваше показання і не тільки ваше, але і ваших попередників.

Голова відпускає свідка і оголошує перерву. Після неї читають лист показання п. Безналка з Чехії, який по хоробі не може прийти на суд.

Голова питає Шварцбарда, чи має щось сказати. Той відповідає, що ні.

Адв. Торес бере слово і каже, що йому досить з цього листа того, що С. Петлюра був на чолі влади, а крім того він каже, що Безналка був, мовляв, агентом німецьким, бо в Зальцведелі та Равітаті рекрутував перед революцією українських полонених для боротьби з Росією, себ-то проти Франції.

Зачиняється буча, бо адв. Камінічі різко відповідає адв. Торесові. Врешті голова втихомирює адвокатів.

— Всі ваші доводи, — каже адв. Камінічі до адв. Тореса, — це декламація без доказів.

Нарешті вводять останнього свідка — п. Сафрана, караїма, який оповідає, як його син, що був у київській міліції, у серпні 1919 року, ніби заарештували і вбили «петлюрівці». Далі показання свідка переходить в несамовитий крик. Свідок кричить, що для С. Петлюри мало було бути вбитим, що він сам його хотів вбити і т. н.

— Але ж, пане свідку, — каже адв. Камінічі, — Київ зайнятий був ген. Сальським, що вступив на чолі війська до Києва.

— Так, але Петлюра наказував робити погроми, а сам являвся пізніше, — кричить свідок. І Петлюра винний у погромах.

Показання свідка, явна річ, тенденційне, і голова відпускає його, бо свідок нічого крім переконання не може дати.

Адв. Торес підіймається і закликає що він для того, щоб більше невтомлювати присяжних і суд своїми свідками, яких ще є біля 80, згоден відмовитися від них при умові, що і цивільна сторона зречеться від своїх.

Адв. Камінічі, подумавши, пристає до тої думки, і суд постановлює на середу розпочати промови адвокатів.

На тому кінчається засідання.

ВОСЬМИЙ ДЕНЬ.

О 1-й год. голова відчиняє засідання і каже, в якому порядку мають говорити адвокати і прокурор, як мусять однієї присяжні на питання то-що. Він каже, що поставити після промов, п'ять питань на які повинні дати відповідь присяжні Ці питання такі:

1. Чи Шварцбард винний в тому, що стріляв і поранив С. Петлюру?
2. Чи ці стріли і рани причинили смерть?
3. Чи мав Шварцбард намір убити?
4. Чи діяв він, обдумавши зарані?
5. Чи діяв він, зробивши наметку?

Після того голова дає слово адв. Альбертові Вільмові.

Адв. Вільм в своїй добрій промові, добре складеній і добре сказаній, торкнувся багатьох питань. По-перше він звернувся до адв. Полянського, варшавського адвоката, що багато допоміг в процесі і який одмовився од виступів, щоб не забрати часу, — з подякою за допомогу і вказівки. Далі адв. Вільм згадав, що зараз рішучий момент для присяжних, бо вони мають сказати своє слово. Тепер, каже адв. Вільм, вся Україна в жалобі. Пригадав він жалобу українців в річницю смерті С. Петлюри, коли і сам був в церкві і бачив, як гаряче молилися українські патріоти за душу того, хто безневинно загинув з єдиною думкою — про добро і незалежність України. З другого боку він одмічав «мобілізацію Ізраїлю», яка всіма засобами хоче спасти Шварцбарда. Він наводить дивні способи рятування Шварцбарда, як поїздка Лєкаша до совітів, як допомога совітів в цій справі. Як приклад, він бере одну з фотографій якогось погрому і каже, що у Лєкаша — знятий погром приписується С. Петлюрі, у газеті «Le Quotidien» — цей же погром нікому не приписується, а в альбомі, виданому в Москві перед процесом цей же погром приписано Денікіну. Отже, хоч і є «мобілізація Ізраїлю», але

наслідки цієї мобілізації протирічать самі собі. Він звертає увагу на те, що майже всі показання жидівських свідків планетарного масштабу, всі вони стараються обвинуватити С. Петлюру в погромництві взагалі і це не завжди їм бути протирічними, як напр. показання Чериковера, Моцкіна, Тьомкіна, Гольдштейна то-що. Він наводить цитати з творів деяких жидівських свідків, де вони писали зовсім протилежне тому, що показували на суді.

Далі адв. Вільм переходить до питання чи Шварцбард діяв сам? І на це питання однієї каже, що ні. Які докази? По-перше те, що Шварцбард при зізнанні утаїв багато річей і в них не признається. Ясно, що Шварцбард мав стосунки з такою Еммою Гольдман, відомою російською анархисткою, яка зараз знаходиться в Америці. З листа, писаного цією Гольдман яено видно, що Шварцбард належить до анархистів активних і бойових. По-друге, неправда, що Шварцбард не служив в червоній армії. В «Новій Ніці», що видається в Ризі надруковано переказує про Шварцбарда в яких він пише, що коли він побачив якийсь погром, то серце його забилось «від червоноармійського шпегелею». Що ж до підготовки до убивства, то є багато річей, які є тасмичними. Шварцбард ще в грудні 1925 року був у такого Гравера і довідався про те, що С. Петлюра в Парижі, але не висловив тоді ніякого хвилювання, але вже весною 1926 року, коли Пилсудський прийшов до влади у Польщі, відбувся 9 квітня 1926 нарада тасмича польського, головою якої був Чичерин і на якій постановлено жити терористичних актів за кордоном, то тоді — Шварцбард загорівся почуттям помсти. Чи це не дивно? Тепер конкретні факти, як знайомство відомим анархистом Володіном, у якого розпитував Шварцбард про С. Петлюру, свідчення проф. Ковали про слідкування за С. Петлюрою в Булоні, поспішний вихід вбивці з дому без шапки і в робітничій бдззі, тасмичний дзвінок телефону до поміщика Шварцбарда, нарешті пневматичний лист не менш тасмичний, — все це доводить, що вбивця не діяв сам, а мав співучасників, од участі яких убивця відрікається. Нарешті адв. Вільм торкається питання мотиву вбивства — погромів. Тут він одмічав, що жидівські свідки казали багато неправди, і навіть роблючи наклепи на покійного С. Петлюру, вони все ж не вказали просто на відповідальність останнього в погромах. І адв. Вільм сумнівається в тому, що цей мотив висунений Шварцбардом міг би бути мотивом, бо ж пройшло сім років і тут є велика натяжка, яка просто є дивною. Погроми перед С. Петлюрою, погроми Денікіна погроми після С. Петлюри були ще більш трагічні. А те, що говорили жидівські свідки — це тільки дифамация. Він читає листа год. ви французької місії, що був в Кам'яні в 1919 році, і який пише, що укр. уряд і армія, на чолі з С. Петлюрою абсолютно не винні в погромах, навпаки — вони боронили всім чим могли з погромами. Далі адв. Вільм приводить листа жидів, що у 1920 році зверталися до С. Петлюри і вважали його заступником жидівського населення. Отже, каже адв. Вільм, — обвинувачення С. Петлюри в погромах — це є понесені, безглузді і неправда.

— Не забувайте, панове присяжні, — кінчав адв. Вільм, — що С. Петлюра був під охороною Франції. І його вбито. Підлата, з якою dokonano убивство, доводить, що Шварцбард заслужував французького громадянства. Навіть вулиці повинні бути забезпечені від таких вбивць, як Шварцбард, з якого намагаються зробити національного жидівського героя...

Промова адв. Камінічі і закінчення процесу в слід. числі.

Le Gérant: Madame A. Perdrizet.

Imp. de Navarre, 5, rue des Gobellins, Paris XIII.